

MUZEOLOGIJA I ZNANOST U VIRTUALNOM OKRUŽENJU

IVO MAROEVIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

UVOD

Znanost je bilo koji sustav znanja koji se bavi fizičkim svijetom i njegovim fenomenima i koji povlači za sobom nepristrana opažanja i sustav pokusa. Općenito, znanost uključuje potragu za znanjem koje pokriva opće istine ili djelovanje temeljnih zakona. (Encyclopaedia, 1994.). Muzeologija je dio informacijskih znanosti (Feather, 1996:303) koji se bavi informacijama što nastaju u muzejskim zbirkama, u dijalogu s muzejskim predmetima, njihovim identitetima i kontekstima. Informacijska je znanost društvena znanost, a uz društvene, na jednoj su strani temeljne i primijenjene prirodne i tehničke znanosti, a na drugoj humanističke znanosti koje, npr. u engleskom jeziku, ne uživaju naziv znanosti, već su svrstane među akademske discipline. Sve se te kontroverze i ambivalentnosti, koje su očite u nazivlju i klasifikaciji, odražavaju i u odnosu muzeologije i drugih znanosti. Mogli bismo, isto tako, reći da je muzeologija društvena znanost koja se bavi predmetima važnim za druge znanosti i akademske discipline u nastojanju da ih očuva kao dokumente vremena i da njihova značenja protumači i prenese ljudima u svim budućim sadašnjostima.

Muzejski su predmeti izvori informacija, i oni se skupljaju da bi se sačuvali kao svjedočanstva ljudskog života, društva i razvitka, na jednoj strani, te ljudskog interesa, sadržajnih poticaja i značenja, na drugoj. Informacije koje se u komunikacijskim procesima s potencijalnim i stvarnim muzejskim predmetima stvaraju i bilježe, dio su procesa stvaranja ljudskog znanja. Dvije su njihove temeljne vrste (Tuđman, 1983:90). Selektivne ili znanstvene dio su egzaktnih analitičkih znanstvenih istraživanja. Strukturne ili kulturne dio su pak sintetičkih zaključivanja o značenju, vrijednosti, smislu ili svrsi pojedinih predmeta, gdje su društveno i povijesno okruženje i protok vremena temeljni činitelji promjena koje su ostavljale trag na predmetima. Drugim riječima, postanak i funkcija predmeta isto su toliko važni kao izvor informacija koliko i život, trajanje i promjene na predmetima. Dio društvenih i značenjskih promjena nije ostavio traga na materijalu i obliku predmeta pa ih tražimo i nalazimo u fizičkom, vremenskom i društvenom okruženju predmeta.

POVIJESNA DIMENZIJA

Klasifikacija znanosti ozbiljno je započela u 17. stoljeću. Njome se ljudsko znanje pokušalo svrstati u određene sadržajne i sustavne rešetke. S vremenom se počela stvarati jaka podjela na prirodne znanosti i tehniku, s jedne strane, i društvene i humanističke znanosti, s druge. Njihov je razvitak tekao usporedno, bez sustavnih dodirnih točaka. Stoga i ne začuđuje britanska distinkcija u nazivlju.

Pojam muzeja u sebi je također kontroverzan. Nastao u antici kao dom muza, posvećen duhovnim vrijednostima, tek je u renesansi preuzeo pojam mjesta u kojem se čuvaju i promatraju rijetke i vrijedne stvari, no zadržavši sve do u 19. stoljeće i svoje prvotno značenje mjesta za učenje ili stjecanje znanja (Maroević, 1998:44). Muzejske su zbirke slijedile temeljnu podjelu nastalu u 15. stoljeću na "curiosa naturalia" i "curiosa artificialia", baveći se tako skupljanjem predmeta materijalnog svijeta. Na jednoj su strani bili predmeti izdvojeni iz prirodnog svijeta, a na drugoj oni koje je stvorio čovjek. Začetak onoga što je pokrivalo dijelom društvene i humanističke znanosti bile su zbirke rukopisa i predmeta nađenih u iskopinama. Tek su poslije kolekcije slika i kipova postale sadržajem muzeja. Doba manirizma unijelo je svojevrstu interpretaciju svijeta posredstvom sakupljenih predmeta, a sličnosti među stvarima poticale su umješnost memoriranja (Hooper-Greenhill, 1992:65). Sve te kontroverze, kao i raspad racionalističkog pokušaja da se svrstavanjem u klasifikacijske rešetke pokrije čitav vidljivi svijet, doveo je nakon pojave prosvjetiteljstva do novog poleta specijalističkog mišljenja. Devetnaesto je stoljeće razvilo potrebu da se muzeji podijele prema vrstama materijala i da svojim zbirkama budu podrška pojedinim znanstvenim disciplinama. Razvrstamo li ih, vidjet ćemo da se uz opće, javljaju i specijalni muzeji poput: arheoloških, umjetničkih, prirodoslovnih, tehničkih, povijesnih i etnografskih (antropoloških), koji će se poslije raščlanjivati u specijalnosti nižeg ranga. Ova je podjela nastala kao neposredan odraz povezanosti muzeja s razvitkom znanosti (ponajprije prirodoslovlje, arheologija i etnologija).

MUZEOLOGIJA I MUZEJSKI PREDMET U FUNKCIJI ZNANJA

Muzeologija se uz ostalo bavi strukturom, identifikacijom i komunikacijom poruka muzejskih predmeta. Ulazni elementi rezultat su akademskih istraživanja muzejskih predmeta, a s time i identifikacije njihovih raznolikih identiteta. Nabrojimo li ih tek kao idejni, stvarni, zbiljski, strukturni, funkcionalni i povijesni identitet, vidjet ćemo da pokrivaju sadržaj predmeta od trenutka njegova nastanka u svijesti čovjeka do susreta s njim u svakom od trenutaka sadašnjosti. Taj široki raspon interesa od nastanka i života predmeta, preko prepoznavanja i čuvanja, do raznoslojnog pokazivanja i tumačenja, iziskuje međusobno dodirivanje mnogih znanstvenih disciplina. Rezultat je interpretacija i komuniciranje poruka, stvaranje i prenošenje znanja.

Muzeologija otvara nove oblike znanja u odnosu prema baštini, ali kao simbolički produkt svojih odnosa s temeljnom znanstvenom disciplinom. Ako prihvatimo definiciju da je znanje fizička struktura organizirana da sadrži vijest, tada se posredstvom muzeoloških istraživanja razdvajaju dva oblika znanja: formatirano i kontekstualizirano znanje (Tudman, 1986:159). Formatirano je znanje rezultat primjene znanstvenih metoda i rezultata istraživanja temeljnih znanstvenih disciplina u proučavanju baštine i muzejskih predmeta. Temelji se na nizu znanstvenih informacija dobivenih istraživanjem muzejskog predmeta. Kontekstualizirano je znanje pak rezultat određivanja vrijednosti i značenja predmeta u različitim životnim (primarnim ili arheološkim) ili muzejskim kontekstima. Sastoji se od niza kulturnih informacija pomoću kojih se stvara aura oko pojedinog predmeta. Predmet postaje vrijedan pozornosti ili obrnuto, potiskuje se u drugi plan.

Komuniciranje znanja temeljna je društvena funkcija muzeja, ako zaštitu i proučavanje stavimo u funkciju komunikacije. Muzej cijenimo prema onome što u njemu možemo vidjeti i prema načinu kako nam je to prikazano. Glavni oblici muzejske komunikacije, a to su izložbe (zanemarimo li u ovom trenutku virtualnu stvarnost i oblike komuniciranja na toj razini) pomažu nam identificirati razliku između prikaza i iskaza znanja (Maroević, 1998:277), tj. razliku između prošlog i sadašnjeg vremena. Prikaz znanja temelji se na muzeološkom konceptu u kojem su kreatori izložbe povezali dosege znanja o odabranoj temi i predložili ih publici. Oni su rezimirali prošlost i prikazali je u sadašnjosti. Iskaz znanja događa se na samoj izložbi kao nešto što je stvoreno u trenutku kad se suočavamo s porukom izložbe i izloženim predmetima. Dosezi iskaza znanja mogu se bilježiti i prikazati na nekoj drugoj budućoj izložbi. Oni šire kontekstualizirano znanje o predmetu i pridonose novim tumačenjima stvarnosti. Prikaz je dakle pasivan, a iskaz aktivan odnos prema muzejskoj komunikaciji.

Muzejski je predmet spona između muzeologije i temeljne znanstvene discipline. Njegove su sastavnice: materijal, oblik i značenje (Maroević, 1998:138). Ta troznačnost muzejskog predmeta nudi nam i troznačnost podataka koji oblikuju informaciju. Muzejski se predmet kao izvor informacija već u početku pokazuje kao složena struktura u kojoj ravnopravno sudjeluju prostor, vrijeme i društvo. Prostor kao materijalna odrednica povezanosti materijala i oblika uz određenu okolinu, bez obzira na to radi li se o primarnom, arheološkom ili muzeološkom kontekstu. Vrijeme kao odrednica u kojoj materijal i oblik mijenjaju značajke: materijal starenjem i degradacijom, oblik pak promjenama ukusa, funkcije ili društvene korisnosti. Društvo pak kao odrednica značenja, gdje se krivulje socijalne vrijednosti, korisnosti i istrošenosti kreću drugim koordinatama od onih vremena i prostora, bez obzira na to što su međuzavisnosti među njima očite. Oni omogućuju širok analitički pristup, svojstven znanstvenim istraživanjima, ali i sintetički pristup, kojim se svaka od sastavnica i sve zajedno vezuju uz vremenske, prostorne ili društvene sustave unutar kojih je živio ili živi muzejski predmet. Temeljne znanstvene discipline pružaju vještinu, iskustvo i specijalističko znanje da bi se razumio jezik materijala i oblika predmeta. Muzeologija pak

pruža interes za značajke predmeta, za višeznačnost njihova značenja, za iskazivanje ljudske kulture i načina razumijevanja predmeta. Njihov je pristup integriran i mogu se odijeliti tek u manjim segmentima istraživanja muzejskog predmeta.

Složimo li se da je muzejski predmet izvor, nositelj i prijenosnik informacija i znanja, tada znanost i kultura sudjeluju s muzeologijom u identifikaciji onih elemenata muzejskog predmeta po kojima on jest dokument stvarnosti u kojoj je nastao i u kojoj je živio. Predmet je izvor informacija posredno i neposredno. Pritom je presudan interes stručnjaka, koji će u nizu komunikacijskih procesa s predmetom dolaziti do podataka koji će udruženi i protumačeni davati informaciju kao složeniju strukturu u stvaranju znanja. Temeljni je poticaj stvaranje znanja o predmetu. Neposrednim se putem informacija oblikuje u suočavanju s predmetom ili okolinom u kojoj je predmet živio prije prenošenja u muzealnu realnost. Posredni je pak put konzultiranje svih oblika dokumentacije koji su nastajali tijekom života predmeta izvan i u muzeju. Neposredni je put uvjetovan poznavanjem jezika oblika i tvari od kojih je predmet izrađen i vezan je uz vrijeme direktnog dodira s predmetom, a posredni je put ograničen tuđim objektivnim ili subjektivnim spoznajama o predmetu i o značenju pojedinih zbivanja vezanih uz predmet.

Muzejske zbirke posebni su kolektivni organizmi. One su posebni entiteti, a čine ih muzejski predmeti. Imaju svoj posebni život koji je na neki način dvoznačan: analitičan i sintetičan u isto vrijeme. Analitičan utoliko što svaki predmet u zbirci sudjeluje u stvaranju cjeline i unutar nje predmet je jedinka vrijedna istraživanja, koja je u stanju iskazivati svoju poruku. Sintetičan je pak stoga što zbirka utječe na politiku i kriterije sakupljanja, čime se stvara zajednička vrijednost međuodnosa, a to je više od zbroja pojedinačnih vrijednosti predmeta.

Muzeološki pristup nije konkurentan ili suprotan, već komplementaran svim ostalim znanstvenim analitičkim pristupima. On će tragati za značenjem prepoznavajući ga u predmetima koji su ga stekli tijekom svoje povijesti i trajanja. Ta nematerijalna strana stvari, koja se ne može potvrditi pokusom i za koju ne vrijedi potvrđivanje djelovanja temeljnih zakona, traganje je za znanjem koje će upućivati na opće istine, ali u širokom aspektu društvene zbilje i čovjekova svijeta. Ovakav pristup upućuje na činjenicu da značenje predmeta često nije sadržano u njegovu materijalu, strukturi i obliku. Predmeti reflektiraju, ali i zrače značenje koje im je čovjek pridodao. To je, metaforički rečeno, jedna vrsta duhovne energije koja se akumulira i prazni posredstvom materijalne egzistencije predmeta i njihove sposobnosti akumuliranja i isijavanja, ali i reflektiranja ljudskih poruka. Muzeji i zbirke u tom su kontekstu generatori takve energije.

Opasnost je u mogućoj ideologizaciji predmeta, ali i poruka koje se konstituiraju na muzejskim izložbama. To je fenomen koji izlazi izvan kategorije znanosti i znanstvenog pristupa. Takva je dogradnja konstrukcija koja ne može dugo izdržati sud vremena, a ponekad je upravo znak vremena ili odraz stvarnosti pojedine sredine. Iskustva nacizma i socijalizma

nisu vremenski mnogo udaljena od nas. Znanost u tom kontekstu opovrgava (na dulje vrijeme) značenja koja nisu primjerena određenom predmetu ili zbirci. S vremenom se uspostavlja ravnoteža, a ideološka komponenta postaje tek dijelom života predmeta u muzeološkom kontekstu.

MUZEJI, ZNANOST I VIRTUALNA STVARNOST

Susane Pearce nedavno je iznijela zanimljiv odnos muzeja i znanosti, u skladu s britanskim pojmom znanosti. Ona upozorava na evidentnu dvoznačnost njihova odnosa. Ako se u muzejima provodi istraživanje temeljnih pristupa i polazišta koji čine ono što izgleda da je apsolutni princip znanstvenog znanja, tada to znanstveno znanje postaje apsolutno, a odnosi muzeja i znanosti pasivni (muzej - znanost, zbirke - ideje, stvar - svijest, prošlost - budućnost, groblje - životna arena, trofeji - lovci, pasivna izložba - aktivno traganje, riznice - stvaratelji blagostanja, laici - znanstvenici koji posjeduju znanje). Ako se pak u muzejima provodi istraživanje pojma ili predodžbe znanosti kao aktivnosti, s primjenjivim rezultatima, tada se odnos muzeja i znanosti može protumačiti različito, dakle aktivno (muzej - znanost, zbirke - inspiracija, dodirljivo svjedočanstvo - konstruirana teorija, povijest - politika, kultura - proces, informativna izložba - javna svijest). U drugom je slučaju znanost dio ljudske kulture i načina razumijevanja, što dovodi do organskog rasta iz prošlosti prema sadašnjosti. Muzeji tada nisu mrtvi, već aktivni, jer njeguju živu kulturu, koju znanstvenik mora razumjeti da bi kreirao budućnost (Pearce, 1996:1-2).

Razvijajući dalje misao o muzeju kao predlošku i instituciji u kojoj se provode muzeološke aktivnosti, valja reći da muzej ima specifično svojstvo da se istodobno bavi skupljenim predmetima iz kojih crpi informacije i informacijama o njima na stanovitoj virtualnoj razini. Istodobno, ti se predmeti u muzeju nalaze u realnosti koja je artificijelna i koja ne odražava ni jednu od realnosti u kojima su muzejski predmeti do tada živjeli. Drugim riječima, mi u muzejima razlikujemo dvije virtualne stvarnosti muzejskih predmeta. Jedna se odnosi na svijet čuvanja i izlaganja predmeta u kojemu ih ljudi tumače na svoj način, tako da se u muzeju stvara virtualna stvarnost s obzirom na okolinu i vrijeme u kojem su predmeti izvorno živjeli. Ta stvarnost na svoj način sliči kazalištu predmeta, ali se još uvijek događa u trodimenzionalnom okruženju realiteta koji nas okružuje. Druga virtualna stvarnost nastaje u sferi informacija o predmetima, čiji je materijalni svijet dokumentacija kojom ljudi nastoje zabilježiti što više podataka o određenom predmetu kako bi proširili svoje znanje i predodžbu o njemu, bez obzira na to da li su s njime suočeni ili ne. Razvitak tehnologije digitalnih medija samo je otvorio niz novih mogućnosti, među kojima je virtualni muzej tek jedna od njih. O opasnostima i dilemama virtualnog muzeja ne mislim govoriti. Citirao bih tek nedavno izrečenu misao suvremenoga hrvatskoga dramskog pisca Slobodana Šnajdera, koja se bez problema može prenijeti u muzejski svijet: "Glumci su oduvijek bića privida, svećenici virtualnog realiteta,

prije no što je tehnologija učinila opasno nejasnom granicu između zbilje i privida zbilje” (Šnajder, 1999:7).

Koncept promišljanja muzejskih informacija pomaže nam da odaberemo tehnike koje nam nudi razvitak informacijske tehnologije i da spoznamo njihovu tehnološku i vremensku ograničenost vlastitim hardverom i softverom. Ne postoji općeprihvaćena definicija informacije, jer se ona definira kao: opći komunikacijski fenomen, svojstvo materije, značenje, događaj, reducirana neizvjesnost, znanstvena činjenica, surogat znanja, struktura itd. (Tudman, 1990:199). Tako je na pitanje, što je informacija, prilično teško odgovoriti. Vrlo se često brkaju pojmovi informacija i podatak, jer su u tehnologiji često ispremiješani. Informacijska se tehnologija bavi pretežno podacima da bi rezultat bio informacija. Stoga je relevantnost informacija temeljni problem u primjeni informacijskih tehnologija.

Selektivne (znanstvene) informacije čine analitički podaci koji se međusobno razlikuju gotovo jedino u preciznosti identifikacije. To su uglavnom podaci koji su rezultat detaljnog opisa predmeta. Druga se razina informacija te vrste temelji na utvrđivanju značajki okoline u kojoj je predmet živio u trenutku kad je selekcijom određenog stručnjaka prepoznat kao muzejski predmet i prenesen u zbirku. Treća se razina temelji na identifikaciji povijesti i života predmeta u primarnom i muzeološkom kontekstu. Ta je razina posredna jer se temelji na izvorima i podacima koji su nastajali kao rezultat određenih društvenih zbivanja i nisu bili usmjereni prema kasnijem muzeološkom vrednovanju. Ta posljednja razina podataka najmanje je znanstveno sveobuhvatna jer je bila arbitrarna u trenutku nastanka podataka. Predmeti koji su izgubili dio podataka ove vrste mnogo su siromašniji i nedovoljno relevantni za tumačenje pojedinih muzeoloških zadaća.

Strukturne (kulturne) informacije temelje se pak na zaključcima o značenju i vrijednosti muzejskih predmeta. Te informacije odražavaju svako pojedino povijesno vrijeme u kojem su nastale i uvažavaju nevidljivi kriterij korisnika. Teško se selekcioniraju i predstavljaju teškoću stvarateljima informacijskih tehnologija, jer su vremenski nestabilne. Konkretiziraju se ponajprije u muzeološkom kontekstu i čine temeljnu supstanciju iskaza znanja u muzejskoj komunikaciji (Maroević, 1993:206-215).

Dokumentacija je proces bilježenja podataka i informacija koje smo tijekom istraživanja, promatranja ili tumačenja muzejskog predmeta prenijeli na neki drugi medij, kako bismo se njima mogli služiti kao određenim znanjem o predmetu. To je svojevrsan oblik materijaliziranja informacija s ciljem njihova očuvanja i mogućnosti prijenosa posredstvom drugih medija. Svrha je dokumentacije postići što vjerniju predodžbu o predmetu o kojem je riječ, sa svih aspekata ljudskih interesa (Maroević, 1993:190). U izradi, uporabi i prijenosu dokumentacije medij postaje dominantan. U novije vrijeme razvoj informacijske tehnologije unosi digitalizaciju informacija kao pravilo, čime se utvrđuju nova pravila sakupljanja, obrade, čuvanja i distribucije podataka i informacija. Stanovita konzervativnost muzeja kao institucija i kao medija dobrodošla

je barijera nepodnošljivoj lakoći prijenosa materijalnog svijeta u virtualnu sliku, bez razmišljanja o trajnosti onoga što se stvara.

Povećanje količine informacija i kvalitete dokumentacije mijenjaju odnos prema stvarnosti i osjećaju za očuvanje materijalne egzistencije predmetnog svijeta. Razvijaju se sustavi za pohranu i pretraživanje, sigurnost i distribuciju informacija, komunikaciju i interpretaciju materijalnog svijeta, koji su profinjeniji od onih koji se bave samim predmetima materijalnog svijeta. Inverzija je očita.

Stvaraju se virtualni svjetovi muzejske građe, u kojima je granica između zbilje i privida zbilje sve nejasnija. Kao temeljni problem virtualnog svijeta, pa i virtualnog muzeja, pojavljuje se njegova zavodljivost i prolaznost. Analogno tome, raste opasnost od manipuliranja stvarnošću. Informacije, posebice one vizualne, odvojile su se od stvarnosti o kojoj nas informiraju, i stvaraju neku novu stvarnost koja je posljedica relevantnosti inputa, a za koju ne znamo, niti želimo znati, koliki joj je vijek trajanja. No, i to nije toliko presudno, ako je to znak vremena, koliko se svom silinom nameće problem arhiviranja i čuvanja takve dokumentacije (digitaliziranih i tako materijaliziranih informacija). Taj se problem još nije maknuo dalje od neuhvatljivog odnosa hardvera i softvera, koji će se u jednom od trenutaka ne tako daleke budućnosti pokazati u svoj svojoj težini.

Informacijska tehnologija nameće koncept privremenosti. Riješimo problem danas za danas. Temeljna je dilema kao i uvijek konceptualne naravi. U ovom je trenutku tehnologija ispred koncepta. Stoga mislim da se valja usmjeriti prema konceptu i prema njemu prilagođavati i razvijati tehnologiju, barem što se tiče dokumentacije i informacija u sferi kulturne baštine. Nemojmo očekivati da će nam tehnologija riješiti one probleme za koje i ne zna da postoje.

ZAKLJUČAK

Virtualni muzeji postupno pretvaraju materijalni svijet u njegov dvodimenzionalni ili trodimenzionalni odslik. Oni unose niz poticaja i mogućnosti, ali i niz ograničenja s obzirom na materijalnu strukturu. Informacija o predmetu postaje značajnijom od predmeta. Mogućnosti manipuliranja stvarima rastu neslućenom brzinom i time mijenjaju odnos muzeja i znanosti. Prijenosom muzejskog predmeta u digitalni oblik, on počinje živjeti životom koji se odvaja od života realnog predmeta. Svi izazovi postupnih mutacija gotovo da su pred nama. Može li znanost osigurati vjerodostojnost virtualnih muzeja, barem na onoj razini na kojoj sudjeluje u potvrđivanju vrijednosti materijalnog svijeta sakupljenog u muzejskim zbirkama, pitanje je koje se već danas postavlja. Ili će se sve pretvoriti u proces, koji nagovještava S. Pearce. Bliska povezanost muzeologije i suvremene znanosti bit će od velike dobrobiti za buduća razmatranja. Vidimo je u pravcu primjerenije identifikacije i odabira predmeta za muzejsku zbirku, u pravcu

što kvalitetnije zaštite muzejske građe i napokon u pravcu reguliranja procesa prijelaza muzejske građe u virtualni svijet. Virtualnom pak svijetu želimo određenu stabilnost koja će uspostaviti ravnotežu između proučavanja i čuvanja, između procesa i mogućnosti uporabe rezultata procesa i to ne samo u sadašnjosti već i u budućnosti, kako se ne bi svijet pretvorio u vlastiti odslik, koji se već u trećoj generaciji odslika pretvara u novi svijet gubeći gotovo svaku vezu s predloškom. Je li vremenski određena mijena virtualnih svjetova budućnost odnosa prema prošlosti ili će stabilna prošlost biti određeni uteg na vagi ljudskih svjetonazora koji se stvaraju i u muzejskom okruženju?

Ovo je izlaganje kompilacija i dopuna dvaju izlaganja koja sam održao 1999. godine: "Muzeologija i znanost (s posebnim osvrtom na etnografske i zbirke društvene povijesti)", na konferenciji o javnim kolekcijama i znanosti, koja je u okviru Konferencije UNESCO-ICSU-HAS o znanosti održana u Budimpešti 1-2. srpnja 1999.

"Informacije i dokumentacija u muzejima" na godišnjem sastanku CEICOM-a u Zagrebu, 15-17. listopada 1999.

LITERATURA

Encyclopedia Britannica, 1994.

Exploring science in museums / ed. S. Pearce. London: Athlone Press, 1996.

International encyclopedia of information and library science / ed. John Feather and Paul Sturges. London and New York: Routledge, 1996.

Hooper-Greenhill, E. Museums and the shaping of knowledge. London: Routledge, 1992.

Maroević, Ivo. Introduction to museology - the European approach. Munich: Verlag Dr. Christian Mueller-Straten, 1998.

Maroević, Ivo. Uvod u muzeologiju. Zagreb: Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta, 1993.

Šnajder, Slobodan. Uzurpator nečuvane drskosti. // Zarez 1/15:7-9 (1. 10. 1999.)

Tudman, Miroslav. Obavijest i znanje. Zagreb: Zavod za informacijske **studije Filozofskog fakulteta, 1990.

Tudman, Miroslav. Struktura kulturne informacije. Zagreb: Zavod za kulturu Hrvatske, 1983.

Tudman, Miroslav. Teorija informacijske znanosti. Zagreb: Informator, 1986.